

§ I.: Za nastajanje je potrebno troje: materija, oblika in umanjkanje

1. POTENCIALNA IN AKTUALNA BIT, SUBSTANCIALNA IN AKCIDENTALNA BIT

Distinkcija med tistim, kar že je, kar že biva, in tistim, kar še ni, kar še ne biva, ima pa možnost za to, da bo bivalo, je distinkcija med bitjo v deju, aktualno bitjo (*esse actu*), in bitjo v možnosti, potencialno bitjo (*esse potentia*).

Bit (*esse*) je lahko substancialna (z drugo besedo bistvena) ali akcidentalna. (i.) Za substancialno oziroma bistveno bit (bivanje) gre, kadar neka stvar enostavno je. V tem primeru gre za »biti enostavno« (*esse simpliciter*), kar pomeni, da gre zgolj za bit (bivanje) te stvari, ne pa tudi za njeno takšnost ali drugačnost. Primer bistvenega oziroma substancialnega bivanja je na primer biti človek. (ii.) Akcidentalna bit (bivanje) nečesa, v tem primeru človeka, zadeva zgolj njegove akcidentalne lastnosti, kot je na primer ta, da je slučajno bel, toliko in toliko visok itd. Z drugimi besedami to pomeni, da je nekaj takšnega ali drugačnega oziroma »biti nekaj« (*esse aliquid*).

2. POTENCIALNA BIT, MATERIJA

Vsaki od obeh dejanskih biti ustreza neka potencialna bit. (i.) Aktualni substancialni (bistveni) biti ustreza potencialna substancialna (bistvena) bit. V primeru človeka Akvinski kot potencialno substancialno (bistveno) bit navaja spermo in menstrualno kri, ker so v njegovem času verjeli, da se človek razvije iz menstrualne krvi in sperme. Sperma in menstrualna kri sta potencialno človek. (ii.) Kot primer potencialne akcidentalne biti pa navede človeka, kajti človek je v možnosti za to, da postane bel. Človek je potencialno bel.

Obe biti v možnosti, tako tisto, ki je v možnosti za substancialno bit, kot tisto, ki je v možnosti za akcidentalno bit, lahko po Akvinskem imenujemo materija (*materia*). Sperma je kot potencialna bistvena bit materija človeka, človek je kot potencialna akcidentalna bit materija beline. Razlika med tema dvema materijama je v tem, da je sperma kot materija človeka »materija, iz katere« (*materia ex qua*) nastane človek, človek kot materija beline pa »materija, v kateri« (*materia in qua*) nastane belina.

Materija, ki je v možnosti za substancialno bit, je torej materija *ex qua* nastane neka substanca in je v konsekvenci tudi sestavni del te novo nastale substance; materija, ki je v možnosti za neko akcidentalno bit, pa je materija *in qua* je neka akcidenca, ta materija pa ni sestavni del te akcidentalne biti.

3. MATERIJA IN SUBJEKT

Čeprav je v drugem odstavku Akvinski zatrdil, da je vse tisto, kar je v možnosti, mogoče imenovati »materija«, zdaj na podlagi razlike med »materijo, v kateri« in »materijo, iz katere«, to trditev niansira oziroma popravi. (i.) V pravem pomenu besede je tisto, kar je v možnosti za akcidentalno bit, subjekt (*subiectum*). Človek, kot materija, »v kateri« lahko nastopi belina, je subjekt in ne materija te beline. (ii.) Samo materija, »iz katere« nastane neka substanca, je materija v pravem pomenu besede. Materija je tisto, kar je v možnosti za substancialno bit. Potrditev oziroma znak, da je ta razlika v poimenovanju med subjektom in materijo pravilna, vidi v načinu, kako se govori o akcidencah in substancialnih oblikah: akcidence so »v subjektu«, substancialna oblika pa ni v subjektu – substancialna oblika je »v materiji«.

Po čem se razlikujeta materija in subjekt? Po tem, kako dobita svojo bit. Medtem ko subjekt *je*, se pravi, ima kompletno bit sam po sebi, materija sama po sebi ne more *biti*. Materija *je*, ima bit po nečem, kar ji pristopa, to je od oblike. Zato Akvinski, tako kot Averroes v komentarju Aristotelove *Metafizike* (*Commentaria in Aristotelis Metaphysicorum* I. IX, c. 4, comm. 16; ob 1050 a 15-38: »Materia ... habet esse quia habet formam.«), trdi, da materiji dá bit oblika. Nasprotno pa akcidenca, torej nekaj, kar pristopa k subjektu, ne dá biti subjektu, ker ima subjekt, na primer človek, kot subjekt akcidence belosti, kompletno bit sam po sebi in je ne dobi od akcidence, ampak jo ta dobi od subjekta.

Kljub razliki med subjektom in materijo se en izraz včasih uporablja namesto drugega.

4. SUBSTANCIALNA IN AKcidentalNA OBLIKA

Tako kot je mogoče vse tisto, kar je v možnosti na neki način imenovati materija, je mogoče tudi vse tisto, »od česar ima nekaj bit« – substancialno ali akcidentalno –, imenovati oblika (*forma*). (i.) Človek, ki je potencialno bel, postane dejansko bel z belino. To je tip akcidentalne aktualizacije oziroma pridobitve akcidentalne oblike. (ii.) Sperma, ki je potencialno človek, postane dejansko človek s tem, da dobi dušo, ki je bistvena oblika človeka. To je substancialna aktualizacija oziroma pridobitev bistvene oblike.

Ker je oblika tisto, kar stori, da je nekaj dejansko, se imenuje dej (*actus*): substancialno bit napravi substancialna oblika, akcidentalno bit pa akcidentalna oblika.

5. SUBSTANCIALNO IN AKcidentalNO NASTAJANJE IN PROPADANJE

V obeh primerih, tako v primeru pridobitve substancialne oblike kot v primeru pridobitve akcidentalne oblike, gre za neko nastajanje – nastajanje je namreč »gibanje k obliki« (*generatio est motus ad formam*). (i.) V primeru, ko nekaj dobi substancialno (bistveno) obliko, gre za »enostavno nastajanje«. To je nastajanje neke nove substance: tako nastane oziroma se rodi človek. S tem, ko sperma dobi substancialno obliko, ki je v primeru človeka duša, je iz stare substance nastala nova substanca. Nekaj je nastalo »enostavno« (*simpliciter*). (ii.) V drugem primeru gre za za akcidentalno nastajanje oziroma za nastajanje »z ozirom na nekaj« (*secundum quid*): človek postane neko tole, namreč bel človek.

Podobno – nastajanje substanc je nastajanje *simpliciter*, nastajanje akcidenc je nastajanje *secundum quid* – je nastajanje opisano tudi v starem prevodu (*Vetus translatio*) Aristotelove *Fizike* (I, 7, 190 a 32), kjer je s *secundum quid* preveden Aristotelov izraz *tode ti* (neko določeno tole): »Simpliciter autem fieri substantiarum est solum, secundum quid fieri quidem alia.« Podobno ima tudi Averroes: »generatio aliqua, non generatio simpliciter« (*De physicu auditu* I. V, comm. 7; ob V, 1, 225a 1-19).

Dvema vrstama nastajanja ustrezata dve vrsti propadanja oziroma minevanja (*corruptio*): substancialno in akcidentalno. (i.) Kadar človek izgubi svojo substancialno obliko, tj. dušo, in umre, je to prva vrsta propadanja oziroma minevanja. (ii.) Ko izgubi belo barvo ali kaj drugega, kar sodi v ostalih devet rodov nesubstancialnih kategorij, je to akcidentalno propadanje oziroma minevanje.

6. NASTAJANJE IN PROPADANJE Z OZIROM NA BIVAJOČE IN NEBIVAJOČE

Nastajanje je sprememba (*mutatio*) iz nebiti oziroma nebivajočega v bit oziroma bivajoče. Propadanje (minevanje) je sprememba iz biti oziroma bivajočega v nebit oziroma nebivajoče. Toda nastajanje se ne more začeti pri katerikoli nebiti, temveč samo pri tisti nebiti oziroma nebivajočem, ki je v možnosti za bit, ki je potencialno bivajoče (*ens in potentia*).

Tako kip ne nastane iz kateregakoli nebivajočega, ampak le iz nebivajočega, ki je potencialno bivajoče, ni pa še aktualizirano, to je iz bakra. Akvinski v besedilu sicer uporablja latinsko besedo *ydolum* (slika, gr. *eidolon*), kar pa je posledica napačnega prevoda Mihaela Scotusa, ki je z besedo *ydolum* prevedel Aristotelov izraz *andrias* (kip človeka, kip) iz *Fizike* (190 b 5) in jo

uporabil tudi v prevodu Averroesovega komentarja *De physico auditu* (1. I, comm. 63): »*idolum ex cupro*«. Potem ko je med letoma 1260 in 1270 Viljem iz Moerbekeja revidiral prevod *Fizike*, je Akvinski začel uporabljati pravilni izraz *statua* namesto *ydolum*. Tako v komentarju *Fizike* (lib. 1, lect. 12, n. 211) že piše »*sicut statua ex aere*«.

7. ZA NASTAJANJE SO POTREBNI MATERIJA, OBLIKA IN UMANJKANJE

Kaj je torej potrebno za nastajanje? Tako kot Aristotel v *Fiziki* (I, 6, 189 b 16 – 190 b 17) in Averroes v svojem komentarju (I, comm. 57-64), tudi Akvinski trdi, da je za nastajanje potrebno troje: neko bivajoče v možnosti, tj. materija (*materia*); neka dejanska nebit (nebivajoče), tj. umanjkanje (*privatio*); in nekaj, po katerem to postane aktualizirano, tj. oblika (*forma*).

V konkretnem primeru to pomeni, da je za nastanek kipa potrebno naslednje. (i.) Bivajoče v možnosti oziroma materija, tj. baker (*cuprum*), ki je v možnosti za obliko kipa. (ii.) Dejansko nebivajoče oziroma umanjkanje, tj. brezobličnost oziroma nedispozicioniranost (*infiguratum siue indispositum*) bakra. (iii.) Tisto, po čemur postane stvar v postajanju dejanska oziroma oblika, tj. lik (*figura*), ki ga kip dobi.

Akvinski nekoliko natančneje pojasni, kakšna je oblika, ki jo dobi kip. Ker iz bakra ne nastane neka nova substanca – baker je že pred tem, ko je bil izoblikovan v kip, imel substancialno obliko, ki ga je »držala« v dejanski biti –, ampak ker zgolj spremeni eno svojih akcidentalnih lastnosti, je oblika, ki jo baker dobi, akcidentalna oblika, od katere pa bivanje bakra ni odvisno. Tako je v nasprotju z naravnimi oblikami v primeru vseh umetno proizvedenih oblik, kajti umetno delovanje se izvaja samo na tistem, kar je že narava vzpostavila v neko dovršeno bit oziroma bivanje.

§ II.: Umanjkanje, prva materija

8. UMANJKANJE JE POČELO PER ACCIDENS

Med tremi počeli narave oziroma naravnega nastajanja, materijo, obliko in umanjkanjem, obstaja razlika glede na njihovo »lokacijo«. Medtem ko sta materija in umanjkanje tam, kjer se začneja nastajanje, je oblika tam, k čemur se giblje nastajanje. Kip nastaja iz bakra (materija) in brezobličnosti (umanjkanje) in je v procesu nastajanja usmerjen k liku (oblika). Tako sta torej materija in umanjkanje – baker in brezobličnost – pravzaprav ena in ista stvar. Sta ista po subjektu (*idem subiecto*) – tako pravi tudi Averroes v komentarju *Fizike* (I, comm. 66: »*unum secundum subiectum*«) –, razlikujeta pa se po pojmu, definiciji (*secundum rationem*). Baker in

brezoblično sta ista stvar, vendar pomeni biti baker in biti nekaj brezobličnega nekaj popolnoma različnega: prvo je materija, drugo umanjkanje.

Zaradi razlike *secundum rationem* med umanjkanjem in materijo, umanjkanje ni počelo samo »po sebi« (*per se*), temveč samo »po naključju« (*per accidens*), kolikor namreč sovpade z materijo, se pravi, kolikor sta materija in umanjkanja *idem subiecto*. Umanjkanje je počelo, tako kot zdravnik gradi – ne kolikor je zdravnik, temveč kolikor gradbenik in zdravnik sovpadeta v istem subjektu.

9. UMANJKANJE JE POČELO *PER ACCIDENS*, TODA NUJNO ZA NASTAJANJE

Dejstvo, da je umanjkanje počelo *per accidens* še ne pomeni, da umanjkanje ni nujno za nastajanje. Podobno kot pravi Averroes v komentarju *Fizike* (I, comm. 28; ob 186 b 12-23), kjer razdeli akcidence na ločene in neločene: »Accidens enim inuenitur duobus modis, aut separatum ... aut non separatum.«, tudi Akvinski razlikuje med dvema vrstama akcidence: med nujnimi in nenujnimi. Prvih akcidence ni mogoče ločiti od stvari, ki jim pripadajo, druge je od teh stvari mogoče ločiti. Primer nujne akcidence je zmožnost smejanja pri ljudeh (noben človek ni brez te sposobnosti), primer nenujne, ločljive akcidence je belost (obstajajo ljudje, ki niso beli).

Kakšne vrste akcidence je torej umanjkanje? Umanjkanje sodi med tiste akcidence, ki jih ni mogoče ločiti od njihovega subjekta, in so torej nujne, vedno prisotne akcidence. Materija, ki je subjekt umanjkanja, namreč nikoli ni brez umanjkanja. Čeprav ima materija vedno neko obliko, ji ravno tako vedno manjka neka druga oblika. Če ima materija obliko ognja, potem ji na primer manjka oblika zraka, če ima obliko zraka, ji manjka oblika ognja. Iz tega sledi, da je umanjkanje nujna akcidence materije in kot tako tudi nujno za postajanje.

V komentarju *Fizike* (I, comm. 74; ob 186 b 12 – 23) je isto stališče zagovarjal tudi Averroes, ki pravi, da je umanjkanje počelo nastajanja *per accidens*, a kljub temu nujno za nastajanje, kolikor se primeri subjektu, iz katerega je nastajanje: »Declaratum est quod priuatio est principium generationis per accidens et quod est necessarium in generatione, scilicet secundum quod accidit subiecto ex quo est generatio.«

10. UMANJKANJE IN NE NEGACIJA

Akvinski skuša vnaprej pojasniti možen nesporazum. Ker je zapisal, da je nastajanje iz *nebiti*, sedaj pojasnjuje, da to ne pomeni, da je počelo nastajanja negacija, temveč je kljub temu »ne« v nebiti počelo nastajanja umanjkanje. V čem je razlika med negacijo in umanjkanjem? V tem, da ima vsako umanjkanje določen subjekt, medtem ko ga negacija nima. To

pomeni, da lahko izrečemo neko negacijo, kot na primer »ne vidi«, o stvareh, ki sploh ne bivajo, o himerah na primer, ali o stvareh, za katere je že po naravi nujno, da ne vidijo, kot na primer kamni, medtem ko je mogoče umanjkanje prirekati samo tistim stvarjem, za katere je po njihovi naravi nujno, da imajo neko zmožnost ali sposobnost, na primer sposobnost videnja, pa je nimajo.

11. UMANJKANJE JE POČELO V NASTAJANJU, NE PA V BITI

Zakaj je umanjkanje počelo nastajanja? (i.) Prvič, ker nastajanje nikoli ne nastane iz popolnega nebivajočega, enostavno nebivajočega – to bi bilo stvarjenje –, ampak vedno iz nekega nebivajočega, ki je že v nekem subjektu. (ii.) Drugič, ker je to nebivajoče v določenem subjektu, in sicer takem, iz katerega lahko nastane določen *terminus ad quem*. Ogenj lahko nastane samo iz nebivajočega v nekem subjektu, za katerega je po naravi mogoče, da bo ogenj oziroma, da bo dobil obliko ognja. Medtem ko nebivajoče v primeru kamna (umanjkanje oblike ognja) ne more rezultirati v ognju, je to mogoče pri lesu.

Umanjkanje se od ostalih dveh počel (materije in oblike) razlikuje po tem, da sta materija in oblika počeli tako v samem procesu nastajanja, kot tudi potem, ko je neka stvar že nastala (*in esse et in fieri*), umanjkanje pa je počelo samo v procesu nastajanja (*in fieri*). Kaj to pomeni?

Za to, da nastane kip, sta potrebna baker, ki je materija kipa in nazadnje tudi lik, ki je oblika kipa. V procesu izdelave kipa morata biti baker in lik nujno prisotna. Ti dve počeli pa sta za to, da je kip kip, nujni tudi takrat, ko je kip že izdelan. Če kip ne bi imel bakra ali če ne bi imel nekakšnega lika, ne bi bil kip. Materija in oblika sta nujni *et in fieri et in esse*. Na drugi strani pa je umanjkanje nujno samo v procesu izdelave. Umanjkanje kipa v materiji je nujno samo, dokler kip še ni izdelan. Če bi bil namreč že izdelan, če bi že bil, ne bi nastajal – z izjemo sukcesivnih »stvari«, kot je na primer čas, ki *je*, medtem ko nastaja, ostale »stvari« v procesu nastajanja *niso*. Ko pa je kip izdelan, ko *je*, ne more biti več umanjkanja kipa. Če bi namreč umanjkanje kipa bilo prisotno tudi takrat, ko je kip že narejen, bi bila hkrati prisotna umanjkanje in imetje (*priusio et habitus*), kar je ravno tako nemogoče, kot če bi bili hkrati prisotni afirmacija in negacija.

12. MATERIJA IN UMANJKANJE

Materija se od oblike in umanjkanja razlikuje po pojmu (*secundum rationem*). Materija je namreč tisto, »v čemer« sta oblika in umanjkanje: tako sta v bakru (materija) lik (oblika) in brezobličnost (umanjkanje). Materija je lahko imenovana z imenom, ki v svoj pomen vključuje (*importat*) umanjkanje, ali z imenom, ki v svoj pomen ne vključuje umanjkanja. Akvinski

to razliko ponazarja s primerom imen »moka« in »baker«. (i.) »Baker« kot materija kipa, je ime, ki ne implicira, ki ne konotira tudi umanjkanja, se pravi nedispozicioniranosti oziroma brezobličnosti. (ii.) Ime »moka«, ki je materija kruha, pa je ime, ki implicira, konotira umanjkanje, se pravi nedispozicioniranost in neurejenost, ki je nasprotna obliki kruha.

Medtem ko »moka« *importat* »tisto, kar še ni kruh«, »baker«, kljub temu, da je lahko kip, ne *importat* »tisto, kar še ni kip«. V čem je bistvena razlika med enimi in drugimi imeni? V procesu nastajanja ostane materija oziroma subjekt prisoten v procesu nastajanja in tudi na koncu nastajanja, ko je nekaj, denimo kip, že nastalo. Umanjkanje pa je prisotno samo v procesu nastajanja, ne pa tudi na koncu, ko je kip že narejen. Če nastaja nekaj iz nečesa, kar je sestavljeno iz materije in umanjkanja, je rezultat enak, kot v primeru umanjkanja: na koncu procesa nastajanja tega *ni* več. Torej materija, ki jo označuje ime, ki konotira umanjkanje, ni nekaj trajnega in je prehodna (*transiens*), saj se v procesu nastajanja spremeni v nekaj drugega. Moka, ki se je spremenila v kruh, ni več materija kruha kot moka. Na drugi strani pa je materija, ki jo označuje ime, ki ne konotira umanjkanja, nekaj trajnega (*permanens*), saj tudi na koncu nastajanja ostane ista materija. Baker, ki je preoblikovana v kip, je še vedno materija kipa kot baker.

13. PRVOTNA MATERIJ, PRVOTNA MATERIJ ABSOLUTNO IN RELATIVNO

Materija kipa, baker, pa ni prva oziroma prvotna ali primarna materija (*materia prima*). Baker je namreč sama zopet sestavljena iz materije in oblike. Kaj je torej prvotna materija?

(i.) Nekaj, kar nima niti oblike niti umanjkanja – kar pa je subjekt oblike in umanjkanja –, in kar nima nobene še bolj primarne materije. Grško ime za prvo materijo je *yle* (*hyle*). Ker je brez sleherne oblike, ki je temelj slehernega spoznanja in definiranja, ne more biti spoznana in definirana »po sebi« (*per se*), lahko pa jo spoznamo »s primerjavo« (*per comparationem*): prva materija je v takem razmerju (*se habet*) do vseh oblik in umanjkanj, v kakršnem razmerju je baker do kipa in brezobličnega. Akvinski je pri terminologiji zopet odvisen od Scotusovega prevoda *Fizike* (I, 7, 191 a 8) – »Natura autem subiecta cognoscitur per comparationem sicut est comparatio cupri ad ydolum.« – in mogoče tudi Averroesovega komentarja *Metafizike* (XI = XII, comm. 14): »Dicit in primo Physicorum quod prima materia non intelligitur nisi secundum comparationem.« »Prva materija«, razumljena na ta način, je prva enostavno (*simpliciter*).

(ii.) Relativno »prva materija« pa je tista materija, ki je prva v nekem rodu, kot je voda prva materija v rodu tekočin. Ta materija je namreč spet

sestavljena iz oblike in materije. Primer navaja tudi Averroes v peti knjigi komentarja *Metafizike* (comm. 5, ob 1014 b 16 – 1015 a 19).

14. PRVA MATERIJA IN SUBSTANCIALNA OBLIKA NE NASTAJATA IN NE PROPADATA

Prva materija ne nastaja in ne propada. To seveda ne pomeni, da je prva materija po Akvinskem večna, saj jo je ustvaril Bog, temveč natančno to, da ne more nastajati. Nastajanje je namreč neka sprememba, neko gibanje iz nečesa v nekaj drugega (*omnis generatio est ad aliquid ex aliquo*). *Ex quo* je vedno materija, *ad quo* pa vedno oblika. Če bi materija in tudi oblika te primarne materije lahko nastali, potem bi materija morala imeti neko primarnejšo materijo, iz katere bi nastala, in tudi neko obliko, po kateri bi se razlikovala od materije, iz katere je nastala.

15. ŠTEVILČNA ENOST PRVE MATERIJE

Prva materija je številčno ena v vseh stvareh. Toda kaj pomeni biti številčno eden, eden »po številu« (*unus numero*)? (i.) Številčno eno je, kar ima eno številčno določeno obliko (*unam formam determinatam in numero*). Tako je številčno eden Sokrat. Prva materija ne more biti številčno ena na ta način, kajti prva materija *secundum rationem* nima nobene oblike. (ii.) Številčno eno je tudi tisto, kar je brez dispozicij, ki napravijo razlike v številu. Prva materija je številčno ena na ta način, saj *secundum rationem* v njej ni nobenih dispozicij, ki napravijo, da se stvari razlikujejo po številu.

16. PRVA MATERIJA NE BIVA PO SEBI

Prva materija po svoji naravi (*natura*) nima nobenega umanjkanja in nobene oblike, tako kot pojem (*ratio*) bakra ne vključuje brezobličnosti in lika. Kljub temu pa, pravi Akvinski – povzemajoč Averroesov komentar *Fizike* (I, comm 76, ob 191 b 17 –24), kjer ta pravi, da »prima materia non potest denudari a forma« –, prva materija ni nikoli »slečena oblike in umanjkanja« (*denudatur a forma et priuatione*). To pomeni, da je prva materija vedno »pod« neko obliko, vedno ima neko, takšno ali drugačno, obliko. Toda *per se* ne more biti dejanska; *secundum naturam* ali *secundum rationem* je namreč brez sleherne oblike, ki edina povzroči, da je nekaj dejansko. Materija po sebi nima dejanske biti (*non habet esse in actu*). Po sebi je materija zgolj v možnosti, ali, kot pravi Averroes v *Commentarium magnum in Aristotelis De anima libros* (II, comm. 8; ob 412 b 10 – 17): »Materia enim nullum habet esse in actu corporibus naturalibus secundum quod est materia.«

§ III.: Tvorni in smotrni vzrok; počela, vzroki in elementi

17. TVORNI VZROK

Materija, oblika in umanjkanje ne zadoščajo za nastajanje. (i.) Materija, ki je možnost, se sama po sebi ne more zvesti v dejanskost: baker, ki je v možnosti, da postane kip, ne more sam iz sebe napraviti kipa. Za to potrebuje neki dejavnik, v primeru kipa kiparja, ki »izvleče« obliko kipa iz možnosti v dejanskost. (ii.) Oblika (oblika postale stvari, ki predstavlja konec postajanja) se ne more sama zvesti iz možnosti v dej: ta oblika namreč *je*, obstaja samo takrat, ko je kip na primer že dejansko narejen. Medtem ko tisto, kar deluje, *je*, obstaja že v procesu nastajanja. Oblika ne more biti *operans*, zato ker je v procesu postajanja še ni. (iii.) Iz tega sledi sklep, da je v procesu postajanja poleg materije in oblike potrebno še neko drugo počelo, ki dejansko deluje. To počelo imenuje Akvinski »tvorno«, »tisto, kar tvori« (*efficiens*); »tisto, kar giblje«, »gibalo« ali »gibalec« (*mouens*); »tisto, kar deluje«, »dejavnik« (*agens*), ali tisto, »od koder je začetek gibanja/spreminjanja« (*unde est principium motus*). Lahko bi mu rekli tudi ustvarjalni, produktivni ali proizvodni vzrok.

18. SMOTRNI VZROK

Akvinski – sklicujoč se na drugo knjigo Aristotelove *Metafizike* (II, 2, 994 b 13-14), ki se v prevodu Mihaela Scotusa glasi »nichil incoepit agere aliquam actionem quamcumque, non intendendo finem.« –, poudari potrebo po četrtem počelu oziroma vzroku v procesu nastajanja: tisto, kar namerava dejavnik, se pravi namero, namen, smoter, konec, cilj (*finis*) njegove dejavnosti. Ta vzrok bi lahko imenovali tudi finalni vzrok.

Vsi dejavniki, tako naravni kot tisti, ki imajo svobodno voljo, so namerjeni na neki smoter, kar pa še ne pomeni, da sleherni dejavnik tudi pozna smoter svoje dejavnosti, ali celo, da se o smotru svoje dejavnosti odloča. Smoter svoje dejavnosti morajo poznati samo tisti dejavniki, katerih dejavnosti niso že vnaprej določene z njihovo naravo, ampak so soočeni z različnimi in nasprotujočimi smotri. Samo tisti dejavniki, ki imajo voljo, se lahko odločajo o smotru oziroma cilju svojih dejanj in jih morajo torej tudi poznati, da tako usmerjajo svoje dejavnosti. Naravni dejavniki imajo že vnaprej določene svoje dejavnosti; za to, da bi delovali, jim ni treba izbirati sredstev, ki bi jih vodila k določenemu smotru.

19. DOKAZ GORNJE TRDITVE

Akvinski se v podporo tezi, da naravnim dejavnikom ni treba poznati smotra svoje dejavnosti, sklicuje na primer, ki ga je v *Fiziki* (II, c. X = *Sufficiencia* lib. II, cap. 14) navedel Avicenna. Če se že voljni dejavnik, kitarist

pri igranju kitare na primer, ne odloča o tem, kateri akord bo udaril naslednjič, je to toliko manj verjetno in nujno za dejavnike, katerih dejavnosti so določene z njihovo naravo.

20. ŠTIRJE VZROKI, TRI POČELA

Akvinski povzame, da obstajajo štirje vzroki: materialni vzrok; oblikovalni oziroma formalni vzrok; tvorni oziroma ustvarjalni ali produktivni ali proizvodni vzrok; smotrni oziroma namerni ali finalni vzrok. Pri tem opozori na Aristotelovo nekonsistentnost pri določanju števila vzrokov in počel. Aristotel v peti knjigi *Metafizike* (V, 1, 1013 a 14-21) izenači število vzrokov in počel, saj pravi, da so vsi vzroki počela: »Et dicitur [principium] etiam illud ex quo res scitur primo, v. g. propositiones in demonstratione. Et similiter dicuntur causae etiam; omnes enim causae sunt principia. Et omnia principia habent aliquid commune quod est primum. Quod sciendum est quomodo est et quomodo erit; et quaedam principia sunt in rebus et quaedam extra res. Et similiter natura est principium et elementum etiam et cognitio et voluntas et substantia et illud propter quid.«

Aristotel v *Fiziki* večkrat zatrdi, da so vzroki štirje. V drugi knjigi *Fizike* (II, 195a 15-16) tako pravi: »Et istae causae quas diximus, omnes collocantur in quatuor modis qui sunt valde manifesti.« In v isti knjigi malo naprej (II, 7, 198 a 22-24): »Apparet igitur quod causae quatuor sunt, et quod tot sunt. Et quia causae sunt quatuor oportet naturalem scire omnes et reducere ad illas omnes, et complere responsionem de eis secundum cursum naturalem, scilicet secundum materiam et formam et motorem et propter quid.« Toda Aristotel v prvi knjigi *Fizike* (I, 7, 191 a 17-21), pravi, da so počela samo tri: »Et iam apparuit ex dictis nunc differentia inter contraria, et quomodo se habent adinvicem principia, et quid est subiectum. Utrum vero forma sit substantia et subiectum nondum est declaratum, sed declaratum est quod principia sunt tria, et declaratus est modus super quem fundatur quis modus sit.«

Po Aristotelu so *vzroki* lahko stvari zunanji, kar pomeni, da so zunaj stvari (smotrni in tvorni vzrok), in tudi notranji, kar pomeni, da so konstitutivni deli stvari (materialni in oblikovalni vzrok), kot *počela* pa razume samo notranja vzroka. Umanjkanje, ki je tretje počelo, ni vzrok, ker ni počelo *per se*, temveč zgolj *per accidens*. Vzroki v pravem pomenu besede so namreč samo tisti vzroki, ki so vzroki *per se* in na katere se zvajajo vsi ostali vzroki, ki so vzroki *per accidens*.

21. KAJ JE »VZROK« IN KAJ »POČELO«?

Aristotel v prvi knjigi *Fizike* (še posebej v sedmem in osmem poglavju) govori o počelih kot notranjih vzrokih. Toda v *Metafiziki* – Akvinski govori o

enajsti knjigi, ker tedaj še niso poznali sedanje enajste knjige (*Kappa*), gre pa za sedanjo dvanajsto knjigo *Metafizike*, – naj bi Aristotel počela pravilno določil kot zunanje vzroke, torej nasprotno kot v *Fiziki*. Mesto iz *Metafizike* (XII, 4, 1070 b 22-27), na katerega se sklicuje Akvinski, je nekoliko nejasno: »Et quia causae non tantum sunt in eis quae fiunt, sed ea quae sunt extrinsecus, manifestum est quod principium et elementum diversa sunt. Quod autem movet aut sistit est quasi aliquod principium. Elementa igitur secundum aequalitatem comparationis, quae est secundum convenientiam, sunt tria, causae autem et principia sunt quatuor.« Akvinski se v svoji interpretaciji verjetno opira na Averroesa, ki je v komentarju k temu mestu (*In Metaph XI (= XII)*, comm. 23; ob 1070 b 22-33) zapisal, da se »počelo« v pravem pomenu besede imenujeta samo zunanja vzroka, medtem ko se notranja vzroka imenujeta »element«, »vzrok« pa se imenujejo tako notranji kot zunanji vzroki: »causa dicitur de omnibus, principium autem de extrinsecis, elementum uero de intrinsecis.« Tako dobimo naslednjo delitev: »element« = notranji vzrok; »počelo« = zunanji vzrok; »vzrok« = notranji in zunanji vzrok.

Kljub tej distinkciji je mogoče vsak vzrok imenovati počelo in vsako počelo vzrok, pri čemer pa vzrok vseeno nekaj doda tistemu, kar je splošno razumljeno kot počelo. *Principium* (počelo ali začetek) se namreč imenuje vse, kar je prvo, kar je začetek, ne glede na to, ali iz tega prvega sledi bit (bivanje) kasnejše stvari ali ne. (i.) Kovač, ki kuje nož, je počelo/začetek noža in iz tega počela sledi bit noža. (ii.) Črnina je počelo/začetek spremembe iz črnine v belino, vendar pa črnina ni tisto, iz česar sledi bit beline. Na podlagi tega Aleksander Halensis v *Glossa in I Sent.* (dist. 4, n. 5) trdi, da »je vzrok tisto, iz česar biti sledi druga [bit]« (*causa est ex cuius esse sequitur aliud*), ki pa to trditev pripisuje Aristotelu. V primeru delavca in noža, ki ga ta izdelava, je delavec počelo (začetek) in vzrok. Definicija vzroka je: vzrok je tisto, iz česar sledi bit druge stvari. Počelo kot začetek gibanja/spremembe, ki pa ne vzpostavi biti druge stvari, ni vzrok *per se*. Zato je umanjkanje počelo in ne vzrok. Umanjkanje je tisto, iz česar se začenja nastajanje. Ker iz njega ne sledi bit druge stvari, je počelo in ne vzrok. Vzrok je le toliko, kolikor sovpade z materijo, se pravi, da je vzrok *per accidens*.

22. KAJ JE »ELEMENT«?

Elementi (*elementum*) so samo tisti vzroki, iz katerih je sestavljena stvar; ki so materialni v pravem pomenu besede; in sicer samo tisti materialni vzroki, iz katerih je primarna sestava stvari. Kaj to pomeni? To pomeni, da so elementi samo tista »telesa«, ki sama niso sestavljena iz nekih drugih naravnih teles, kot je v primeru roke, ki je sestavljena iz dveh »elementov«,

mesa in kosti, vendar pa ti »elementi« niso pravi elementi, saj tudi sami sestavljeni iz primarnejših elementov, tj. iz štirih temeljnih, prvih elementov: zemlje, vode, zraka in ognja. Definicijo elementa je podal Aristotel v peti knjigi *Metafizike* (V, 3, 1014 a 26-27): »Elementum dicitur illud ex quo componitur res primo, et est in eo, et non dividitur secundum formam in aliam formam.«

23. RAZLAGA ARISTOTELOVE DEFINICIJE ELEMENTA

(i.) Prvi del definicije je razložen v prejšnjem odstavku.

(ii.) Drugi del definicije »in je v njej« razume Akvinski v funkciji razlikovanja elementov od tiste materije, ki v procesu nastajanja v celoti propade. Aristotel je v *De generatione et corruptione* (I, 10, 327 b 29-31) glede elementov namreč zapisal: »neque corrumpuntur neque alterum neque ambo, saluatur enim uirtus eorum«. Akvinski v *De mixtione elementorum* (120) tudi trdi, da elementi v procesu nastajanja ene stvari iz druge ne propadejo v celoti, temveč na neki način ostanejo: »Oportet ergo alium modum invenire, quo et veritas salvetur mixtionis, et tamen elementa non totaliter corrumpantur, sed aliquantulum in mixto permanant.« Drugače kot elementi pa materija v procesu nastajanja ene stvari iz druge v celoti propade. Ko jemo kruh, nastane iz kruha kri. Kruh je materija krvi. Ker kri ne nastane, če kruh v celoti ne propade, kruh, ki je materija, iz katere nastane kri, ne ostane v krvi in torej ni element krvi.

(iii.) Tretji del definicije pa je po Akvinskem postavil Aristotel zato, da je elemente mogoče razlikovati od tistih stvari, katerih deli imajo različne oblike oziroma so različnih vrst. Roka ima kot svoja dela (lahko bi rekli tudi »elementa«) meso in kost, ki se po svoji substancialni obliki razlikujeta med seboj. Roka torej ne more biti element, saj jo je mogoče »deliti z ozirom na obliko v drugo obliko«. Vode pa kljub temu, da jo je mogoče kvantitativno razdeliti (liter na pol litra), ni mogoče razdeliti z ozirom na obliko oziroma vrsto, saj je v celoti samo voda.

Akvinski zaključuje poglavje z zelo kratkim povzetkom tega, kar je razložil o počelih, vzrokih in elementih, pri čemer se sklicuje na Averroesov komentar pete knjige *Metafizike* (comm 4; ob 1014 a 26 – b 5): »Vult distinguere secundum quot modos dicitur elementum, quoniam ista nomina sunt propinqua synonymis et communibus appropriatis. Elementum enim non dicitur de causis extrinsecis, sed dicitur de intrinsecis, et dignius de materia. Principium autem est dignius dici de causis extrinsecis, et causa est maior principio in hoc. Principium etiam est quasi universalis causa, cum dicatur principium de principiis transmutationis et de quatuor causis.«

Skratka, počela imajo bolj univerzalen pomen kot vzroki in elementi, vzroki bolj univerzalen pomen kot elementi.

§ IV.: Razmerja med vzroki

24. UČINEK IMA LAHKO VEČ VZROKOV, VZROK VEČ UČINKOV

Akvinski se v naslednjih treh odstavkih v veliki meri opira na *Fiziko* (II, 3, 195 a 4-14) in *Metafiziko* (V, 2, 1013 b 4-15) ter Avicennovo delo *Sufficientia* (I, cap. 11) in *Metafiziko* (VI, cap. 5). Najprej pojasni, da ima ista stvar lahko več vzrokov, hkrati pa je lahko ista stvar vzrok več, tudi nasprotujočih si, stvari. Vzrok kipa je kipar, ki je tvorni vzrok nastanka kipa, pa tudi baker, ki je materialni vzrok. Krmar je lahko vzrok nasprotujočih posledic: če je prisoten na ladji, potem je vzrok njene varnosti, če je odsoten, potem je vzrok njene potopitve.

25. TVORNI VZROK IN SMOTRNI VZROK

Ista stvar je lahko v razmerju do neke druge stvari tako vzrok kot učinek (posledica, povzročeno), pri čemer se morata načina vzročnosti razlikovati. Ista stvar je vzrok druge stvari na en način način vzročnosti in učinek (posledica, povzročeno) na drug način vzročnosti.

(i.) Razmerje tvorni vzrok – smotrni vzrok. Hoja je po eni strani vzrok zdravja, obenem pa tudi učinek zdravja. Toda hoja je *tvorni* vzrok zdravja (zdravi smo, ker se gibljemo), zdravje pa ni tvorni vzrok hoje, temveč *smotrni* vzrok (včasih se sprehajamo zato, da bi bili zdravi).

(ii.) Razmerje materialni vzrok – formalni vzrok. Razmerje vzajemne vzročnosti najdemo tudi v primeru duše in telesa pri živih bitjih. Telo je vzrok duše in obenem povzročeno duše, duša je vzrok telesa in povzročeno duše. Kaj to pomeni? Preprosto to, da je telo vzrok duše kot *materija*, duša pa vzrok telesa kot *oblika*. To ne pomeni, da je telo materija duše, kot del njene narave, saj duša ni sestavljena iz telesa, duša pa tudi ni oblika telesa, kot da bi bila del njegove narave.

Akvinski želi v nadaljevanju še natančneje določiti vzajemno razmerje med tvornim vzrokom in smotrnim vzrokom. Po eni strani je tvorni vzrok vzrok smotra v smislu, da napravi, da se ta realizira. Hoja je tvorni vzrok zdravja, ki se realizira, samo če do nje pride, če dejavni vzrok resnično deluje. Po drugi strani pa je smoter vzrok tvornega, dejavnega vzroka, saj bi brez smotra ne bilo nobene tvorbe, nobene dejavnosti. Če ne bi imeli namere biti zdravi, ne bi hodili.

Tvorni vzrok (*efficiens*) je tako sicer vzrok smotra, saj ga proizvede (hoja proizvede zdravje, zdravnik proizvede zdravje), vendar pa ne povzroči tudi tega, da je smoter smoter, ne povzroči njegove finalne vzročnosti (zdravnik ne povzroči, ne proizvede zdravja kot smotra). Nasprotno pa smotrni vzrok (*finis*) ne proizvede tvornega vzroka (zdravje ne proizvede zdravnika), povzroči pa, da je tvorec tvorben oziroma je vzrok vzročnosti tvorbenega vzroka (zdravje povzroči, da je zdravnik tvorben, da deluje). Tako kot je smotrni vzrok vzrok vzročnosti tvornega vzroka, je tudi vzrok vzročnosti oblike in materije in je torej vzrok vzrokov (*causa causarum*), kot je trdil na primer tudi Philipus Cancellarius v *Summa de bono*: »Bonum sumitur a causa causarum, scilicet finali.«

26. MATERIALNI VZROK IN OBLIKOVALNI VZROK

Materija je vzrok oblike, ker je oblika lahko samo v materiji; oblika je vzrok materije, ker materija biva samo po obliki. Materija in oblika sta v medsebojnem razmerju kot vzajemna vzroka. To trditev Akvinski pripisuje Aristotelu, vendar pa pri tem sledi Averroesovem komentarju druge knjige *Fizike* (II, 3, 195 a 8-11), ki se v prevodu glasi: »Et sunt aliqua quae sunt causae sibi adinvicem, v. g. quoniam labor est causa bonae consistentiae corporis et bona consistentia est causa laboris. sed non eodem modo. Bona enim existentia corporis est causa secundum finem, labor autem secundum quod est principium morus.« Averroes to mesto komentira takole: »Causae etiam se habent adinvicem, ita quod utraque duarum causarum in specie diversarum est causa reliquae, sed duobus modis diversis, v. g. quoniam labor est causa sanitatis secundum agens, sanitas autem est causa laboris secundum finem; et similiter materia est causa formae secundum hoc quod forma non potest inveniri nisi per illam, forma autem est causa materiae secundum hoc quod materia non potest esse in actu et demonstrata nisi per formam, et praecipue prima materia.«

27. KAJ POMENI »BITI PREJ«?

Glede na to, da je vzrok kot vzrok po naravi pred povzročenim, je treba pojasniti, kaj pomeni biti »pred« oziroma »prej« (*prius*)?

Aristotel govori v *De generatione animalium* (II, 6, 742 a 19-22) – Akvinski govori o šestnajsti knjigi *De animalibus*, ker je v času pisanja pred seboj imel Aristotelove spise o živalih kot eno knjigo, sestavljeno iz devetnajstih knjig, kot jih je razporedil prevajalec iz arabščine Mihael Scotus (10 knjig *De historia animalium*, 4 knjige *De partibus animalium*, 5 knjig *De generatione animalium*) – o dveh načinih, kako je nekaj lahko »prej«: *secundum generationem* ali *secundum substantiam*: »Et non declaraverunt quot modos dicitur primum et

quid erit ante illud. Et dicitur multipliciter, quoniam id quod est propter illud et quod est propter hoc diversantur; et unum illorum est primum secundum generationem et alterum secundum substantiam.« Akvinski to delitev nekoliko parafrazira in pravi, da je nekaj lahko pred drugim »glede na postajanje in čas« ali pa »glede na substanco in »dopolnilo« (*complementum*); to nekoliko nenavadno besedo povzema po Scotusovem prevodu *Metafizike*: »generatio est propter complementum«, in Averroesovem komentarju: »Omne enim quod generatur, fit per suam generationem et complementum«.

Glede na to, da naravno delovanje izhaja iz nedovršenega k dovršenemu in iz nepopolnega k popolnemu, je mogoče z ozirom na gornjo razdelitev reči, da je nedovršeno (npr. deček) »prej« kot dovršeno v časovnem smislu in z ozirom na postajanje, da pa je dovršeno (npr. mož) primarneje v perspektivi dopoljenosti in substance.

28. RAZDELITEV VZROKOV Z OZIROM NA »BITI PREJ«

Na podlagi teh dveh načinov primarnosti se razdelijo tudi vzroki. (i.) Materija je prvotnejša od oblike po nastajanju in času; oblika pa je od nje prvotnejša po dovršenosti. (ii.) Tvorni vzrok je prvotnejši od smotrnega vzroka po nastajanju in času, smotrni vzrok pa je prvotnejši v perspektivi dovršenosti.

29. ABSOLUTNA (MATERIALNA) IN POGOJNA (FINALNA) NUJNOST

Akvinski govori o dvojni nujnosti (cf. *Fizika*, II, 9, 199 b 34 – 200 b 8), absolutni in pogojni.

(i.) Absolutna nujnost izhaja iz vzrokov, ki so v postajanju prvotnejši, to je iz materije in tvornega vzroka. Za absolutno nujnost gre, kadar mora nekaj nujno slediti, če se je nekaj drugega že »zgodilo«. Akvinski navaja kot primer absolutne nujnosti nujnost, ki izhaja iz materije. Smrt je posledica dejstva, da so telesa živih bitij sestavljena iz nasprotujočih si elementov (oganj je vroč, zemlja mrzla; zrak je suh, voda vlažna) in kadar eden ali dva elementa prevladata nad njima nasprotnima elementoma (kadar oganj in zrak v telesu živega bitja prevladata nad nasprotnima elementoma zemljo in vodo), nastopi smrt.

Toda zakaj je nujno, da en element prevlada nad drugim? V *De malo* (quaest. 5, art. 5, ad. 13) pripisuje Akvinski nujnost smrti konstantni potencialnosti materije za sprejem druge oblike: »homini ... convenit necessitas moriendi, ex hoc scilicet quod materia est in potentia ad aliam formam.« Materija pa je v možnosti za drugo obliko ravno zaradi tega, ker je najprej v možnosti za oblike elementov, tj. za nasprotja, ki sestavljajo telo

živih bitij. Toda to pomeni zgolj to, da je smrt mogoča, ne pa tudi, da je nujna.

Vendar pa Akvinski pri opisu absolutne oziroma materialne nujnosti reče malce več kot zgolj to, da sledi »iz materije«. Pravi namreč, da sledi absolutna nujnost »iz dispozicije nasprotujočih si sestavin (*ex dispositione contrariorum componentium*). To pa ne pomeni zgolj to, da je smrt posledica zgolj nasprotujočih si sestavin (elementov), temveč, da sledi iz njihove dispozicije. Dispozicija pa pomeni tendenco ali nagnjenost k določenemu načinu reagiranja pod določenimi pogoji. Pod določenimi pogoji lahko vročina ognja prevlada nad mrazom zemlje, in ko se zgodi to, nastopi smrt. Narava telesa živega bitja, ki je *mixtio elementorum*, je taka, da je nujno propadljiva, da je zanjo nujno, da lahko umre. Pod določenimi pogoji tudi dejansko propade, dejansko umre. To pa pomeni, da je govorjenje o nujnosti smrti (*necessitas mortis*), govorjenje o možnosti smrti, ne pa o dejanskem dejstvu smrti. To je razvidno iz njegove formulacije v komentarju *Metafizike* (*In V Metaph.*, lect. 6, n. 833), kjer pravi, da je živo bitje *nujno propadljivo*, ker to izhaja iz njegove materije, kolikor je ta sestavljena iz nasprotij: »sicut dicimus animal necesse esse corruptibile, quia hoc consequitur eius materiam in quantum ex contrariis componitur.« Ko je telo živega bitja, ki je *mixtio elementorum*, enkrat vzpostavljeno v bit, ne more biti nobene ovire – nima nobene prepreke (*impedimentum*) –, da živo bitje ne bi bilo nujno propadljivo (sposobno propasti), kajti to sledi iz njegove narave, kolikor je namreč sestavljeno iz nasprotij (elementov).

(ii.) Pogojna nujnost izhaja iz vzrokov, ki so v postajanju kasnejši, to je iz oblike in smotra. Za pogojno nujnost gre, kadar se nekaj mora zgoditi, ker bi v nasprotnem primeru nekaj drugega ne sledilo: če naj nekaj sledi, potem se to mora zgoditi. Pogojno nujnost ponazarja s primerom iz *smotra*. Zanositev je pogojno nujna zaradi rojstva človeka, tj. *če* naj se rodi človek.

30. OBLIKOVALNI, SMOTRNI IN TVORNI VZROK LAHKO SOVPADEJO V ENEM VZROKU

V enem vzroku lahko sovpadajo tvorec, oblika in smoter. Ogenj proizvaja ogenj, torej je tvorni vzrok. Kolikor stori, da je tisto, kar je bilo prej v možnosti, dejansko, je oblikovalni vzrok. Kolikor dejavnik (ogenj) »namerava« napraviti ogenj in kolikor se njegova dejavnost zaključí z ognjem, pa je tudi smotrni vzrok.

31. DVOJNOST SMOTRA; S TVORNIM IN OBLIKOVALNIM VZROKOM SOVPADE SMOTER NASTAJANJA

Toda smoter je dvojen: smoter nastajanja (*finis generationis*) in smoter nastale stvari (*finis rei generate*). (i.) Smoter nastajanja: smoter nastajanja v

primeru izdelave noža je njegova oblika, tj. tisto, zaradi česar je nož nož. (ii.) Smoter nastale stvari: smoter noža je rezanje. S tvornim in oblikovalnim vzrokom lahko sovpade samo smoter nastajanja, ne pa tudi smoter nastale stvari, in še to samo tedaj, kadar isto poraja isto (*idem generat idem*), kadar nekaj proizvaja kakšno »stvar« iste vrste: človek človeka, oljka olivo.

32. SMOTRNI VZROK LAHKO SOVPADE Z OBLIKO IN TVORNIM VZROKOM; MATERIJA NE SOVPADÉ Z NOBENIM OD OSTALIH VZROKOV

Nadaljnje pojasnitve. (i.) Smoter sovpade z obliko, kadar nastaja stvar, ki je številčno ista (*idem numero*). Oblika nastale stvari, na primer noža, ko govorimo o enem nožu, je smoter nastajanja. (ii.) Smoter sovpade z tvornim vzrokom v primeru stvari, ki so iste vrste (*idem specie*). Nemogoče je, da bi bila dejavnik, tvorni vzrok (*faciens*) in proizvod njegove dejavnosti, smotrni vzrok (*factum*), številčno ena. Kovač in nož, ki ga je kovač izdelal, ne moreta biti eno »po številu«, lahko pa sta *faciens* in *factum* iste vrste. Ženska in otrok, ki ga ženska rodi, sta različna »po številu«, toda *istovrstna*. (iii.) Materija ne sovpade z nobenim od vzrokov. Materija je zaradi tega, ker je bivajoče v možnosti, nekaj nedovršene, ostali vzroki pa so dovršeni, ker so v deju.

§ V.: Različne razdelitve vzrokov

33. PRVOTNEJŠI IN DRUGOTNEJŠI VZROKI

V petem poglavju obravnava Akvinski različne delitve vzrokov in po Averroesovem zgledu iz komentarja *Fizike* (comm 32; ob 195 a 29-31) navede kot prvo delitev delitev vzrokov na prvotnejše in drugotnejše (*per prius et per posterius*).

Kot primer uporabi *tvorni vzrok*. Tvorni vzrok zdravja sta umetnost in zdravnik, vendar je prvotnejši, primarni vzrok zdravja umetnost zdravljenja, drugotni, poznejši vzrok pa zdravnik. Akvinski tu v skladu z latinskim prevodom *Fizike* iz arabščine, v katerem je bil Aristotelov izraz *tehnites* preveden kot *ars* namesto kot *artifex*, tudi sam govori o umetnosti. S tem rahlo spremeni primer, ne pa samega smisla načela. Latinski prevod iz arabščine se glasi: »v. g. quoniam causa sanitatis est medicus, et causa eius est ars.«, Averroesov komentar pa: »v. g. in causis agentibus medicus et ars. Et medicus enim est posterior, ars autem est prior.« Akvinski v svojem komentarju *Fizike* (*In Physic. II, lect. 6, 2*) navede primer v originalnem Aristotelovem smislu: »ut sanitatis causa est medicus ut causa proprian et posterior, artifex autem ut communior et prior; et hoc in specie causae efficientis.« Tudi za ostale vzroke velja delitev na prvotnejše in drugotnejše.

Akvinski posebej poudarja (cf. tudi *Fizika* II, 3 195b 21-25), da je treba vprašanje vedno zvesti na prvi vzrok.

34. ODDALJENI IN BLIŽNJI VZROKI

Akvinski deli vzroke na bližnje in oddaljene ter opozori, da so bližnji vzroki pravzaprav drugotnejši vzroki iz prejšnjega odstavka, oddaljeni vzroki pa prvotnejši vzroki iz prejšnjega odstavka. Prva in druga delitev vzrokov pomenita torej isto: prvotnejši vzrok = oddaljeni vzrok; drugotnejši vzrok = bližnji vzrok.

Sledi pojasnilo, da so oddaljeni vzroki vedno tisti, ki so bolj univerzalni. S tem pa postane tudi jasno, kaj za vzrok natančno pomeni »biti prvotnejši ali drugotnejši«. Prvotnejši vzroki (oddaljeni) so tisti, ki so bolj univerzalni (*uniuersalius*), drugotnejši (bližnji) tisti, ki so bolj specialni (*specialius*). Shemo lahko zdaj še dopolnimo: prvotnejši vzrok = oddaljeni vzrok = univerzalnejši vzrok; drugotnejši vzrok = bližnji vzrok = specialnejši vzrok. To potrjujejo tudi njegovi primeri.

(i.) V okviru *formalne vzročnosti* je »umrljivo razumno živo bitje«, kar je definicija človeka, najmanj univerzalna oblika in najbližja oblika človeka. »Živo bitje« je že bolj oddaljena in bolj univerzalna oblika človeka. »Substanca« pa je najbolj oddaljena in najbolj univerzalna oblika človeka.

(ii.) V okviru *materialne vzročnosti* je najbližja in najmanj univerzalna materija kipa »baker«, sledi »kovina«, ki že bolj univerzalna in bolj oddaljena materija kipa, na koncu pride »telo«, ki je najbolj univerzalna in najbolj oddaljena materija.

(iii.) Akvinski v 33. odstavku, ko opozarja na to, da je treba vprašanje vedno zvesti na prvi vzrok, navede primer, ki sodi v okvir *tvorne vzročnosti*, a je ta, zaradi napačnega prevoda Aristotela nekoliko nejasen. Če grško besedo *technites* prevedemo pravilno kot *artifex* in ne kot *ars*, potem je primer razumljivejši. *Artifex* (nekdo, ki deluje z umetnostjo, ki jo ima), je bolj univerzalen kot *medicus*. *Artifex* – in ne *ars* – je v razmerju do *medicusa* kot bolj univerzalen (in prvotnejši oziroma bolj oddaljen) do bolj specialnega oziroma manj univerzalnega (in drugotnejšega oziroma bližjega). *Medicus* je vrsta *artifexa*, ne pa vrsta *arsa*.

Kaj torej pomeni to, če upoštevamo izenačitev prvotnejših (oddaljenih) in univerzalnih vzrokov, da moramo vedno *reducere questionem ad primam causam*? Na podlagi primerov, ki jih navaja Akvinski, je najprej očitno, da pri vse večji univerzalnosti v okviru določene vzročnosti ne gre za različne stvari, ampak za različna poimenovanja iste stvari. Če vzememo za primer materialno vzročnost, vidimo, da »baker«, »kovina« in »telo« niso tri različne stvari, trije različni vzroki iste vrste, ampak en vzrok, poimenovan z imeni

različne stopnje univerzalnosti. Univezalnosti (pa tudi tisto, kar je manj univerzalno, se pravi bolj specialno), so predikativne univerzalnosti, tj. univerzalnosti *in praedicando*, ne pa vzročne univerzalnosti, tj. univerzalnosti *in causando*.

Pri zvjajanju vprašanja na prvi vzrok gre torej za podajanje vedno bolj univerzalnih »imen« v okviru določene vrste vzročnosti. Da je treba »zvjesti vprašanje na prvi vzrok«, je razumljivo samo po sebi, saj bi drugače, če v odgovoru ne bi navedli prvega vzroka, ampak bi se zadovoljili z drugotnim vzrokom, ki bi bil sam povzročen, ne dali zadovoljivega znanstvenega odgovora o vzročni verigi, ki je privedla do nekega učinka. S tem, ko navedemo vzročno verigo vse do prvega vzroka, zadostimo kriteriju popolne razlage. Toda kaj pridobimo s tem, če na vprašanje, kaj je vzrok zdravja, namesto samo z »zdravnik« (*medicus*), odgovorimo še »tisti, ki deluje z umetnostjo, ki jo ima« (*artifex*)? Ali če v okviru odgovora na vprašanje, kaj je materialni vzrok kipa, navedemo po stopnji univerzalnosti razlikujoča se imena za materijo: »baker«, »kovina«, »telo«? Zakaj je taka razlaga bolj popolna, kot če navedemo samo najmanj univerzalno ime za materialni vzrok kipa »baker«? Zato ker z eksplicitnim dodajanjem višjih rodov in njihovih razlik materialni (in vse ostale vzroke) vzrok boljše pojasnimo: »Kaj je materialni vzrok kipa?« »Baker.«; »Kaj je baker?« »Vrsta kovine.« (»Kovina« je torej rod »bakra«.); »Kaj je kovina?« »Telo.« (»Telo« je torej rod »kovine«.) S podajanjem odgovorov se gibljemo po *arbor Porphyriana*, in ko pridemo na vrh, imamo popoln, tj. ekspliciten, odgovor na vprašanje, kaj je baker, ki pa je obenem tudi popoln odgovor na vprašanje, kaj je materialni vzrok kipa.

35. VZROKI *PER SE* IN VZROKI *PER ACCIDENS*

Akvinski od tod pa do konca petega poglavja obravnava vprašanja, ki jih je Aristotel tematiziral v *Fiziki* (II, 3, 195 a 32 – b 21) in *Metafiziki* (V, 2, 1013 b 34 – 1014 a 25). Najprej razdeli vzroke na vzroke »po sebi« in vzroke »po naključju«. Vzroki *per se* so tisti vzroki, ki so vzroki kot taki. Tvorni vzrok *per se* je na primer gradbenik, ki je vzrok hiše, kolikor je gradbenik. Vzroki *per accidens* so tisti vzroki, ki se primerijo vzroku *per se*. gramatik, ki gradi, ni vzrok, kolikor je gramatik, ampak kolikor se gramatiku primeri, da gradi. Isto je tudi pri ostalih vrstah vzrokov.

36. ENOSTAVNI IN SESTAVLJENI VZROKI

Vzroki se delijo tudi na enostavne vzroke in sestavljene vzroke, kar pa je mogoče razumeti na dva načina. (i.) Enostaven je vzrok *per se* ali vzrok *per accidens*. Sestavljen vzrok je sestavljen iz vzroka *per se* in vzroka *per accidens*.

(ii.) Drugi način delitve vzrokov na enostavne in sestavljene – enostaven je vzrok, kadar je vzrok brez priključitve nečesa drugega, sestavljen je vzrok tedaj, kadar je za to, da je vzrok, potrebno mnogo stvari – je razvil Avicenna v *Fiziki* (II, c. VIII = *Sufficiencia* I, c. 12): »Sed simplex est cum opus provenit tantum ex una virtute, ut attrahere et expellere a virtutibus corporabilibus. Sed compositum est cuius opus provenit ex multis virtutibus quae sint una in specie, ut multi homines cum movent navem, aut diversae in specie, sicut fames quae fit ex virtute activa et sentiente.«

37. VZROKI V DEJU IN VZROKI V MOŽNOSTI

Vzroki se delijo tudi na tiste, ki so v deju (*causa in actu*) in tiste, ki so v možnosti (*causa in potentia*). Značilnost vzroka v deju je, da mora biti hkrati z njim prisotno tudi povzročeno (*necesarium est causam et causatum simul esse*). Če je gradbenik v deju, potem gradi, in če je gradnja v deju, potem je tudi gradbenik v deju. Gre za recipročno stanje aktualiziranosti.

38. UNIVERZALNI IN SINGULARNI VZROKI

Šesta delitev vzrokov je delitev na univerzalne in singularne vzroke. Univerzalni vzrok spremlja, »gre skupaj« (*comparatur*) z univerzalnim učinkom, singularen vzrok s singularnim učinkom. To pomeni, da je univerzalne učinke mogoče razložiti samo z univerzalnimi vzroki, singularne pa s singularnimi. Gradbenik je ustrezen univerzalen vzrok, ki pojasnjuje izgradnjo hiše, *ta* gradbenik je singularen vzrok, ki pojasnjuje izgradnjo *te* hiše.

§ VI.: Istost in različnost z ozirom na materijo in obliko

39. STVARI SO ISTE PO ŠTEVILU, VRSTI, RODU ALI ZGOLJ PO ANALOGIJI

Zadnje poglavje je namenjeno obravnavi materije in oblike kot notranjima počeloma. Akvinski poudari, da se tako, kot se ujema ali razlikuje tisto, kar je »započeto«, odvisno od počel (*principiatora*), ujemata ali razlikujeta tudi počeli (*principia*). Rečeno drugače, materija in oblika stvari, ki so iste in različne hkrati na različne načine, sta tudi isti in različni hkrati na ustrezno različne načine.

Kateri so ti različni načini, po katerih so stvari lahko iste in različne hkrati? Tako kot Aristotel v peti knjigi *Metafizike* (V, 6, 1016b-017 a 2) navaja Akvinski štiri različne načine, kako so stvari lahko hkrati iste in različne. (i.) Nekatero »stvari« so številčno iste, tj. »iste po številu« (*idem numero*): Sokrat in »ta človek« – kadar pokažemo na Sokrata –, sta numerično ista, se pravi

sta en človek, čeprav imata različni imeni. (ii.) Nekatere »stvari« so številčno različne, toda istovrste (*idem in specie*): Platon in Sokrat sta dva človeka, se pravi, sta dva različna individua iste vrste človek. (iii.) Nekatere »stvari« se razlikujejo v vrsti, a imajo isti rod (*idem genere*): človek in osel oba sodita v rod živih bitij, imata isti rod, a sta različnih vrst. (iv.) Nekatere »stvari« pa se razlikujejo po rodu, ujemajo se samo po analogiji (*idem solum secundum analogiam*): primer takega ujemanja in razlikovanja sta substanca in kvantiteta. Substanca in kvantiteta se ujemata samo v tem, da sta bivajoči, bivajoče pa ni rod, ker se ne predicira univokalno, ampak samo analogno.

40. UNIVOKALNA, EKVIVOKALNA IN ANALOGNA PREDIKACIJA

Akvinski v štiridesetem in enainštiridesetem odstavku pojasnjuje različne načine prediciranja, pri čemer se v veliki meri opira na Averroesov komentar četrte knjige *Metafizike* (comm. 2; ob 1003 a 32 – b 22). Njegov namen je pojasniti trditve iz prejšnjega odstavka in sicer, da so stvari, ki so različne, na neki način tudi iste po analogiji; da se v teh primerih isto »ime«, ki se uporablja za različne stvari, ne predicira univokalno, ampak analogno; da sta na ta način, po analogiji, ista substanca in kvantiteta; da se bivajoče (*ens*) ne predicira univokalno, ampak analogno.

Tako kot v svojem komentarju *Metafizike* (IV, lect. 1, n. 535-543; ob 1103 a 32) izhaja Akvinski iz tega, da obstajajo trije načini, kako se lahko nekaj predicira več stvarjem: *uniuoce*, *equiuoce* in *analogice*.

(i.) Pri univokalni predikaciji gre za Aristotelove sinonime (*synonima*), kar je Boetij prevedel kot *univoca*. To so besede oziroma imena (*nomina*), ki imajo isto ime in isto definicijo (oziroma pojem, *ratio*). Tako se na primer *animal*, kar pomeni žival, živo bitje, predicira tako človeku in oslu. Oba sta namreč žival oziroma živo bitje in oba imata isto definicijo, to, da sta čutna substanca z dušo (*substantia animata sensibilis*). Ista beseda (*animal*) je v obeh primerih razumljena na isti način.

(ii.) Ekvivokalna predikacija (Aristotelovi *homonyma*) je predikacija, pri kateri eno in isto ime pomeni različne stvari. Znamenit primer ekvivokalne predikacije, povzet iz Boetijeve razprave *De divisione* (PL 64, 877D), je beseda »pes« (*canis*), ki lahko označuje tako nebesno ozvezdje, ki se imenuje Veliki pes, katerega najsvetlejša zvezda je Sirij, in žival, ki laja. Ta dva »psa« imata skupno samo ime, ne pa tudi definicije oziroma pomena. Ime je – Akvinski se sklicuje na četrto knjigo Aristotelove *Metafizike* (IV, 7, 1012 a 22-24) – namreč tisto, kar označuje definicijo.

(iii.) Analogna predikacija pa je tista, v kateri se nekaj predicira različnim stvarjem, ki imajo sicer različne *rationes* (pojme, definicije), se pa atribuirajo nečemu enemu in istemu (*uni alicui eidem*), lahko bi rekli *per*

respectu ad unum. Akvinski za zgled analoške predikacije navede standarden primer, besedo »zdravo« (*sanum*). Reče se, da je »zdravo« telo živega bitja, »zdrav« je urin, »zdrav« je zdravilni napitek. Vse te stvari so lahko zdrave. Kljub temu pa v vseh teh primerih, ne pomenijo istega. Telo je zdravo kot subjekt, nosilec zdravja, urin je zdrav kot znak zdravja, napitek pa kot vzrok zdravja. V vseh teh primerih se na podlagi različnih pojmov (*rationes*) isto atribuirana enemu smotru (*uni fini*).

41. PREDIKACIJA V RAZMERJU DO ENEGA SMOTRA, DEJAVNIKA IN SUBJEKTA

Vedno pa ni tako. Kar se ujema po analogiji – Akvinski analogijo podrobneje označi kot razmerje (*proportio*) oziroma primerjavo (*comparatio*) –, se ne atribuirana vedno v razmerju do istega smotra. Tisto »eno in isto«, čemur se na podlagi različnih pojmov predicira isto, je lahko tudi dejavnik ali subjekt.

(i.) Včasih se tisto, kar se ujema po analogiji, atribuirana z ozirom na neki tvorni vzrok oziroma z ozirom na en dejavnik (*uni agenti*). »Zdravnik« se reče tako tistemu, ki ima neko medicinsko vednost, ki deluje, zdravi »z umetnostjo«, kot tistemu, ki te vednosti nima, ki deluje »brez umetnosti«, kot na primer stara izkušena ženska (*vetula*), lahko pa se tako poimenuje celo instrumente. V vseh treh primerih pa gre za »en in isti« dejavnik, tj. umetnost zdravljenja.

(ii.) Včasih se tisto, kar se ujema po analogiji, atribuirana enemu subjektu (*uni subiecti*). Za zgled navaja Akvinski atribucijo »bivajoče« substanci in ostalim predikamentom, tj. devetim najvišjim rodovom: kvantiteti, kvaliteti itd. Razlogi, da se reče, da je substanca »bivajoče«, in da se reče, da je kvantiteta »bivajoče« ali da je kvaliteta »bivajoče«, niso v celoti isti. Kot prvo (*per prius*), je bivajoče substanca, vsi ostali rodovi pa so bivajoče, kolikor so v substanci kot njihovem subjektu, nosilcu, se pravi drugotno (*per posterius*). Substanca in ostalih devet kategorij torej niso v istem rodu, bivajoče ni njihov rod, torej se substanca in kvantiteta razlikujeta po rodu, ista pa sta po analogiji. *Q.E.D.*

42. MATERIJA IN OBLIKA: ISTI PO ŠTEVILU, VRSTI, RODU IN ISTI SAMO PO ANALOGIJI

V zadnjem odstavku besedila (*cf.* tudi *Metafizika*, XII, 5, 1071 a 18-29) Akvinski povzame, da sta materija in oblika stvari, ki so iste in različne hkrati na različne načine, hkrati isti in različni na ustrezne različne načine.

(i.) V »stvarih«, ki so številčno iste (*idem numero*), tj. ki so številčno ena stvar, sta tudi njihova materija in oblika številčno ena. Tulij in Cicero sta ena in ista oseba in zato številčno ena – tudi materija in oblika (telo in duša) Cicera in Tulija sta torej ena po številu. (ii.) Če so »stvari« iste vrste (*idem in*

specie), a številčno različne, potem sta tudi materija in oblika številčno različni. Sokrat in Platon sta sicer istovrstna, saj sta individua vrste človek, vendar pa nista numerično ista, saj sta dve osebi, torej sta tudi njuna materija in oblika (telo in duša) numerično različni. (iii.) Stvari, ki so iste po rodu (*idem genere*), imajo tudi počela, tj. materijo in obliko, ista po rodu. Konj in osel sta istega rodu, toda različne vrste. Torej sta tudi njuna materija in oblika (telo in duša) ista v rodu in različna v vrsti. (iv.) »Stvari«, ki so iste samo po analogiji, imajo tudi počela, ki se ujemajo samo po analogiji oziroma razmerju (*secundum analogiam tantum*). Materija, oblika in ujanjkanje ter dej in možnost so počela substance in ostalih kategorij, vendar pa se materija substance in materija kvantitete razlikujeta po rodu, ujemata pa zgolj po analogiji. To pomeni, da je materija substance v takem razmerju do substance, v kakršnem je materija kvantitete do kvantitete. Materija substance: substanci = materija kvantitete: kvantiteti.